

ЛОКТЕВ

Вадим Михайлович – академік НАН України, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України

НАЦІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ НАУК – 105! Несвяткові думки

У статті автор робить спробу, не користуючись «рожевими окулярами», відверто оцінити вірогідні причини ситуації, в якій опинилася науково-освітня сфера України в останні десятиліття. На прикладі вищої наукової самоврядної організації України – Національної академії наук простежено поступову зміну ставлення вищих керівників держави до науки і науковців та наведено міркування щодо можливих заходів з відновлення рівня наукових досліджень.

Ми живемо в суспільстві, залежному від науки і технологій, в якому ніхто нічого не тямить ані в науці, ані в технологіях.

*Карл Саган,
американський астрофізик*

Листопад особливий місяць для всіх, хто працює в Національній академії наук України, місяць її народження в Українській Державі в 1918 р., приблизно за півтора року до початку 70-річної радянської доби. І хоча здається, що ми буквально вчора урочисто і з великим ентузіазмом відсвяткували віковий ювілей Академії, який містично збігся з такою ж датою в житті її президента Бориса Євгеновича Патона, який був у ній першою особою протягом 57,5 років, пройшовши за цей час через 12(!) процедур таємного волевиявлення членів Академії, а вже промайнуло п'ять надзвичайно важких (без перебільшення) років. Звісно, вже тоді, відзначаючи 100-річчя НАН України, ми розуміли, що науково-освітня сфера нашої країни перебуває в поганому стані, та все ж іще наївно вірили, що державний рівень святкувань та участь у них президента України дають підстави сподіватися на покращення. Та ні.

Несподівано настали два дуже непростих ковідних роки, а за ними прийшла справжня біда – злочинна воєнна агресія з боку нашого східного сусіда, а точніше, історичного ворога, який має на меті (якщо хтось забув) повне знищення України та її народу, хоча все почалося набагато раніше з анексії Криму та захоплення частини Донбасу, і реакція наша тоді була, м'яко кажучи, незрозуміло млявою.

Отже, тверезо оцінюючи ситуацію, навіть п'ять років тому було ясно, що при всьому бажанні ситуація і не могла поліпшитися. Тим не менш, неювілейна 105-та річниця Академії дає привід поговорити про її буття в роки омріяної нами Незалежності.

Проте почну з риторичного запитання: 105 років — це багато чи мало? Якщо послуговуватися віковою шкалою людини, то дуже багато і відповідає глибокій старості, а що стосується організації, то слід порівнювати. Вік багатьох європейських академій обчислюється століттями, тобто нашу Академію можна вважати відносно молодю. Загалом же наукові установи, які перманентно підживлюються молоддю (більше того, заради виживання не підживлюватися нею не можуть) та існують у нормальних умовах, не старіють в принципі.

На жаль, у нашій країні спостерігається протилежний процес — середній вік співробітників Академії з часом майже лінійно зростає, і ця небезпечна тенденція за останні 5 років не змінилася. Тому не буде зайвим ще раз наголосити, що українська наука переживає один з найтяжчих і найкритичніших періодів своєї історії. А оскільки щось відбувається, воно має причини. Їх багато, але я особисто вважаю, що головна з них — відсутність дбайливого ставлення до такої унікальної галузі, як науково-технічна сфера, і навіть навпаки — присутність багаторічного тиску на неї з боку державних структур, які із завзятістю, гідною кращого застосування, вимагають, особливо в останні 10–15 років, здійснити реформування, зміст якого для самих вчених залишається невідомим, тому що зводиться, скажімо, відносно Академії до тези: ви самореформуйтеся, а там побачимо, що робити далі. Тим самим Академія практично постійно перебуває під загрозою прийняття несподіваних рішень з боку керівних органів держави, що лише погіршує ситуацію.

Чи є це якимось злим умислом, чи тривіальним недомислом, питання, як на мене, другорядне, оскільки до «остаточного вирішення» долі науки в незалежній Україні, можу припустити, залишилося недовго. Тому час будь-якої

політкоректної академічної поведінки давно спливає і потрібно називати речі своїми іменами!¹

* * *

Тема *наука і влада*, загалом кажучи, аж ніяк не нова, і її, без побоювання помилитися, можна вважати «вічною» та актуальною для всіх часів, режимів та державних устроїв. Проте робити якийсь історико-філософський аналіз я не планую і лише зазначу, що найбільш тісні стосунки наших державних мужів з вченими спостерігалися за часів радянської влади. В усіх своїх діях вона твердо декларувала, що спирається на «наукові підходи», і, не буду брехати, приділяла їм зовсім не маленьку увагу, хоча ця увага (і це також правда) переважно була спрямована на розроблення й виготовлення різного роду озброєнь, завоювання космосу, освоєння світового океану, що не сприяло (хоча й не сильно заважало) розвитку «приземленої» цивільної науки, яка отримувала кошти, як кажуть, у другу чергу.

Гадаю, я непогано знаю всі «принади» радянщини, але ми не можемо не визнати, що саме в той історичний період склалася структура української науки і освіти, що зберігається й донині. Так, вишів було в рази менше, але вони давали доволі гарну освіту, насамперед у галузі точних і технічних наук, рівень яких, причому як наслідок прямої взаємодії із зацікавленими державними органами, безумовно, відповідав світовому (подобаються ці мої слова комусь чи ні, але я був свідком цього).

Оскільки нижче висвітлюватимуться практично тільки академічні справи, нагадаю, що, як і повсюдно у світі, найбільше зростання науки в СРСР, а отже, і у нас в АН УРСР, відбувалося у повоєнні, 60-ті — 70-ті роки минулого століття, коли кількість академічних інститутів зросла в рази. З огляду на глобальні завдання і в союзній, і в республіканських академіях

¹ Маю зауважити, що нижче я висловлюю точку зору не функціонера Академії, а виключно її співробітника, хоча, може, й не рядового, який, починаючи зі студентської лави, працює в ній понад 50 років і, припускаю, непогано знає настрої наукового співтовариства, або, так би мовити, думки «знизу».

перевага мала надаватися науковим установам фундаментального спрямування, а різні галузі (міністерства і відомства) через систему так званих спеціалізованих (галузових) НДІ опікувалися прикладними проблемами, і в цілому така система функціонувала відносно успішно.

Наприклад, першочергові для тодішньої країни питання ядерного озброєння, проектування космічних, літальних та підводних апаратів і технологій їх виробництва, ракетобудування, радіо- і мікроелектроніки розв'язувалися поза академіями, хоча їхніх фахівців часто залучали до виконання тих чи інших завдань, коли цього вимагали нагальні державні інтереси. Саме для участі академічних вчених у прикладних дослідженнях в СРСР було створено позавідомчий Держкомітет з науки і техніки (ДКНТ), який забезпечував їх фінансування, від якого певні кошти (часто негласно) «перекидалися» на фундаментальні пошуки. І маю засвідчити, що організаційна структура і насамперед державна політика були цілком адекватними наявній тоді ситуації. При цьому академії, попри відносно скромні річні бюджети, відігравали роль «мозкових центрів». Звісно, в такій побудові наукової сфери не було і не могло бути жодного «міністерства науки», оскільки всі ролі були розподілені: фундаментальна наука розвивалася в академіях, а прикладні розробки і застосування — через так звані теми (замовлення) ДКНТ, з яким вчені плідно співпрацювали.

Організаційний устрій нашої Академії, хоча і складався поступово, досяг цілком продуманої, а зважаючи на в цілому неефективну планову економіку, достатньо дієвої форми, в якій він аж ніяк не зводився до так званого «елітарного клубу». Насправді цей устрій все ж можна назвати «клубом», але під ним розуміється система доволі численних науково-дослідних інститутів, що групувалися за тематичною ознакою і проведенням досліджень у рамках тієї чи іншої науки під «наглядом» профільних відділень, покликаних здійснювати *професійне* керування установами, відстежувати *планування, оцінювати* їхню роботу, розглядати *звіти* про неї, *розподіляти* між установами і *затверджувати бюджетні кошти* з урахуванням

якості результатів і участі у виконанні особливі *необхідних* для країни завдань.

Крім того, найкращі вчені України, не лише співробітники Академії, а й викладачі вишів, видатні конструктори, розробники нової техніки мали можливість персонально обиратися в Академію як її члени, яких раніше тільки з нею й ототожнювали, що було змінено саме зі здобуттям Україною незалежності. І не буде великим перебільшенням, коли скажу, що вибори в Академію і практично на будь-які наукові та адміністративні посади в ній, майже завжди були жорстко *конкурентними* і *демократичними* — єдиними, як вважалося, справжніми виборами в країні.

Академію завжди очолювали визначні наукові постаті, чий внесок у ту чи іншу науку був визнаний не лише на теренах України, а й далеко за її межами². Природно, що такі достоїнства властиві лише досвідченим людям, які пройшли довгий шлях від юного початківця до знаного у світі «сивого» вченого з «ім'ям». Інакше кажучи, середній вік членів академії, як правило, є солідним, за що нашу Академію тепер лають (за великим рахунком, несправедливо). Начебто мало що змінилося, але середній вік, хоч і був немалий, принаймні не зростав.

А втім, мені не важко навести винятки — приклади обрання до лав АН УРСР науковців, чий вік не перевищував 35 років (коли вони мають офіційне право називатися *молодими вченими*). Це, зокрема, математики Микола Боголюбов, Віктор Глушков, Борис Гнеденко, Олексій Погорелов, фізики Дмитро Блохінцев, Олександр Лейпунський, Наум Моргуліс, Віталій Шелест, генетик Юрій Глеба, матеріалознавець Борис Патон — усього, якщо не помилився, 10 супергалановитих осіб, або менш як навіть 1 % її членів, якщо брати академіків і членів-кореспондентів, обраних за всі роки її існування, і легко переконатися, що подібна картина має місце у будь-якій академії світу. За роки незалежності таких молодих до Академії не обирали, хоча можу назвати безумовно ви-

² Не заперечуватиму, що кожний може навести окремі протилежні приклади, але я маю на увазі Академію в цілому.

датну математикиню, випускницю Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наразі професорку Інституту математики Федеральної політехнічної школи міста Лозанни (Швейцарія) Марину Вязовську, яка у 2016 р., у віці 32 роки, опублікувала свій «приголомшливо простий» результат про впорядкування кульок у 8-вимірному просторі і здобула 5 вищих міжнародних премій, зокрема й найвищу для математиків — Філдсівську³.

Не варто думати, що сказане вище свідчить про мене як про гарячого прибічника старого. Щоб показати, що це зовсім не так, нагадаю деякі події, часом трагічні, які супроводжували діяльність Академії і яких через неперервне втручання тоталітарного радянського режиму в наукові справи уникати вдавалося далеко не завжди. Ми пам'ятаємо і жорстко засудили соромну для цивілізованого народу кампанію проти генетичних досліджень, інспіровану Трохимом Лисенком (до речі, академіком нашої Академії), якого підтримувало партійне керівництво, знаємо про боротьбу з кібернетикою, що призвела до помітного її відставання, про суцільну ідеологізацію всього і вся, передовсім гуманітаристики, яка як наукова галузь була придушена аж до неможливості будь-якого розвитку, зрештою, про наполегливі спроби «лисенковізації» радянської фізики, від розгрому якої врятувала лише активна, а головне, успішна участь фізиків у створенні зброї масового знищення.

Водночас вище керівництво СРСР, розуміючи, що престиж будь-якої професії визначається розміром середньої зарплати в ній, в разі збільшило оплату праці науковців (причому всіх, а не лише атомників) порівняно з працівниками інших галузей. Щоправда, з часом ця

³ Статтю вже було подано до друку, коли дізнався, що випускниця Волинського національного університету імені Лесі Українки, а нині наукова співробітниця Інституту математики НАН України Катерина Пожарська за «внесок у теорію інформаційної складності», що застосовується у машинному навчанні, отримала Joseph F. Traub Information-Based Complexity Young Researcher Award 2023 з математики — премію, яку щороку присуджують лише одному (!) молодому математику у світі.

різниця почала зменшуватися, але в нашій нації середня зарплата досягла неприпустимого рівня, меншого за середню зарплату в країні, і престиж наукової роботи впав фактично під плінтус. Звісно, ані погодитися з цим, ані прийняти це неможливо.

* * *

Оскільки наприкінці 1970-х — на початку 1980-х років наукові спеціалізації в Україні були шанованими і престижними, молодь залюбки обирала їх і стабільно поповнювала мережу академічних НДІ, в яких успішно розвивалася наука. Для більш оптимального керування нею було створено також регіональні наукові центри, які певною мірою координували дослідження як в академічних інститутах, так і в університетах регіону. Саме тоді українська природничо-наука здобула визнання і мала авторитет, долучаючись до вирішення широкого кола актуальних проблем.

Однак виникає закономірне питання: «Як могло статися, що і фундаментальна, і прикладна наука в «новій Україні» опинилися в надзвичайно складному становищі?». Найголовнішу причину названо вище, а крім неї ще катастрофічне зменшення державної грошової підтримки науки, яке існує й дотепер, спричинило багато негараздів. Але є ще одна, не менш критична причина — повна незатребуваність науки та її досягнень у країні з гіпертрофованим сировинним сектором. Держава виявилася націленою лише на примітивне накопичення капіталу її окремими громадянами, які швидко перетворилися на олігархів. У підсумку галузева наука практично вмерла, а фундаментальна (чит.: академічна) за історично короткий час перейшла в стан деградації.

Як на мене, головною є все ж перша причина — фатальне нерозуміння практично всіма вищими керівниками нашої незалежної держави суті і смислу наукової діяльності⁴. Для «контрасту» знову змушений згадати УРСР:

⁴ На жаль, не лише високопосадовці, а й суспільство «яскраво» демонструє таке нерозуміння. В результаті виходить, що іронічні, на перший погляд, слова, винесені в епіграф, цілком відповідають нашій дійсності.

її керівництво, як правило, представляло промислове середовище і розуміло силу принаймні прикладної науки, а тому реверанси на адресу вчених були обов'язковими для будь-якого виступу перед нами. У цьому також відображався престиж наукової роботи і повага до вчених.

І раптом усе моментально рухнуло. Новим володарям просторих кабінетів на Банковій та Грушевського, а тим більше олігархам, наука виявилася нецікавою, а державний ідеологічний базис почав спиратися не на наукові засади, а на православ'я і коріння української духовності. Я не проти них, але освічене суспільство має знати, що технологічний рівень країни забезпечують не вони. Ба більше, сучасна людина, а на високих щаблях влади поготов, не може не бачити, що сьогодні символами світової могутності є *передова наука, високотехнологічна промисловість, яка динамічно розвивається, справедливість законів і рівність усіх перед ними, особиста, зокрема й творча, свобода, а також побутовий комфорт*. Тому сировинну економіку потрібно якомога скоріше переводити на інтелектуальні рейки — тільки так можна вибудувати стратегію і дорожню мапу виходу з хронічної бідності та відсталості. Іншого шляху, ніж процвітання науки, створення на її основі високих технологій і підготовка *достатньої* кількості висококваліфікованих кадрів, немає — це істина!

Можливо, хтось сприйме мої наступні слова як жарт, проте я серйозно питаю: а чому б на чудову річницю Академії Міністерству освіти і науки України (МОН) не зробити нам подарунок і не почати потрошку змінювати свій звичний керівний стиль взаємодії з вченими на партнерсько-допоміжний, бо нам бракує не лише матеріальної, а й моральної підтримки від держави. Або, враховуючи, що «іменинниці» потрібно зробити хоч щось приємне, клопотати разом з Академією перед Урядом щодо збільшення її бюджету. І це не якась порада, а моє власне бачення, що і як орган виконавчої влади, а саме ним МОН і є, повинен робити для полегшення роботи вчених.

При цьому очевидно, що у МОНу немає ані фахової кваліфікації, ані знань про стан науко-

вих справ, ані спроможності хоча б визначити актуальні завдання для науки. І це не образа, оскільки на таке (і це очевидно) здатні лише фахівці високого класу, тобто з наукового середовища, які постійно працюють у науці, що й сама неперервно змінюється. У такій ситуації МОН, як мені здається, не може здійснити реформування наукової сфери України, але прагне цього, чим свідомо чи несвідомо працює за формулою П. Столипіна: *«У нас люблять заводити реформи тільки тому, що так легше керувати»*.

Цікаво простежити «еволюцію» МОНу. Проголошення Акту Незалежності України поставило руба питання про її виконавчі структури. Серед них в уряді УРСР значилося Міністерство освіти, яке й стало правонаступником радянського, а міністром було призначено педагога Івана Зязюна. Першим міністром освіти вже вільної держави в грудні 1991 р. став Петро Таланчук, і впродовж наступних 32 років посаду міністра або в.о. міністра обіймали 16 осіб, шість з яких призначалися чинним президентом України.

У перші роки незалежності міністерство зберігало свою історичну назву, яка фактично не змінювалася протягом усього радянського періоду, займаючись виключно питаннями освіти, і в цій діяльності набуло вмінь, досвіду, традицій і методичного доробку. Наукою в Україні, повторю, відали Академія та галузеві міністерства — кожен у своїй царині.

Натомість Уряд незалежної України зробив спробу відтворити в ній союзню структуру наукового сектору, створивши Держкомітет з питань науки і технологій на чолі з Сергієм Рябченком. Втім, експеримент виявився невдалим, а якщо відверто, він і не міг бути успішним з об'єктивних причин. І справа не в Комітеті чи його керівництві, а в тому, що в СРСР ДКНТ опікувався прикладними дослідженнями. Однак патонівська Академія саме ними і славилася, і щоб нікого цим «перекосом» не дратувати, для них було вигадано хитру назву «орієнтовані *фундаментальні* дослідження», що формально дозволяло зберігати обличчя Академії як схожої на звичайну.

Не заперечуватиму, прикладні дослідження здійснювалися на високому рівні, мали значні досягнення, але за обсягом і бюджетом істотно переважали справжні фундаментальні, які, хоча й перебували на правах академічної «падчерки», безумовно, також проводилися, а їхні результати широко цитувалися.

Наш Держкомітет, на відміну від союзного, навпаки, значну увагу приділяв фундаментальній науці, та й науці загалом, оскільки під його опікою були і академічні установи, і галузеві НДІ, і університети. Зокрема, у 1992 р. було створено Державний фонд *фундаментальних* досліджень, який досить швидко заслужив довіру і став популярним серед реально працюючих українських вчених, давши їм можливість отримувати гранти на свою наукову роботу, а також дорадчий для голови Держкомітету орган — Національну раду з науки і техніки, з якою пов'язували надії на розроблення засад «нерадянського» стилю керування наукою.

Зрозуміло, що такі наміри і дії не могли сподобатися всім і в певних колах викликали незадоволення. Я не стверджую, що почалася «холодна війна», суперництво між відомствами було скоріше «гарячим миром», оскільки в науковій сфері України виникло типове двовладдя, час життя якого, як свідчить історія, не буває довгим. Так, власне, і сталося: з названої причини чи з іншої, доказів не маю, але наш Держкомітет проіснував менш як 5 років. Пізніше його в різних формах то відновлювали, то закривали, але чіткого, такого, як у СРСР, розподілу обов'язків між різними науковими органами України встановити не вдалося.

Втім, уряд не дрімив, позаяк унаслідок узаконеної самоврядності Академії керувати нею, тобто втручатися в наукові дослідження як йому заманеться, не міг. Тому, думаю, і згадали про Міністерство освіти, розширивши його повноваження у найпростіший і «безвинний» спосіб — додавши до назви міністерства всього одне слово, яке й перетворило його на МОН.

Потуга займатися всім науковим сектором не примусила себе довго чекати, хоча міністерство здебільшого залишилося таким, як і було. Разом з перейменуванням повернулося і дво-

владдя⁵. З іншого боку, з усіх міністрів лише одного — фізика Івана Вакарчука — можна віднести до дослідників, ще двоє — Петро Таланчук і Михайло Згуровський — випускники КПІ, тобто за освітою інженери, а решта — педагоги, філософи, економісти, політологи і навіть журналіст. Може, мене й звинуватять у невічливості, але мушу зазначити, що представники цих професій навряд чи можуть грамотно керувати такими специфічними галузями, як фундаментальна і прикладна наука. Тому кожний міністр крім загальних слів нічого суттєвого про науку і вчених сказати не міг. Наприклад, у своєму нещодавньому розлогу інтерв'ю⁶ новий керівник МОН Оксен Лісовий вельми професійно, зі знанням справи висвітлював проблеми шкіл — наявність у них укриттів, якість харчування, достатність підручників, шкільних автобусів — і практично нічого не сказав про науковий сектор країни.

При цьому, недостатньо розуміючи як сильні, так і слабкі сторони науки, МОН постійно починає з реформ, хоча, які конкретно структури потребують змін, його співробітники не уявляють або уявляють дуже приблизно. Що стосується повсякденної роботи, то не секрет, що бюрократія невпинно зростає, діловодство ускладнюється, а не спрощується, звітність частішає, і від МОНу ми отримуємо лише вказівки з вимогами на кшталт щось «посилити, підняти, розширити, зміцнити», надати довідки щодо статистичних та інших показників, доручення про необхідність визначитися з пріоритетними дослідженнями на найближчі 5–10 років, що в науці, особливо фундаментальній,

⁵ А тепер, з моменту створення навесні 2017 р. Національної ради з питань розвитку науки і технологій під керівництвом прем'єр-міністра(!), троевладдя. Попри в принципі якое окреслене коло обов'язків кожної структури, їхня взаємна підпорядкованість, строго кажучи, до кінця не визначена, а коли скласти рейтинг, то, гадаю, Академія посяде «почесне» третє місце, хоча лише вона і займається в країні наукою і просить реагувати на її потреби, а не надсилати одні лише вказівки.

⁶ Інтерв'ю з міністром освіти Лісовим — дистанційна освіта, укриття та навчання в окупації. *Суспільне*. <https://www.youtube.com/watch?v=YQdNasrlJD4>

зробити надзвичайно складно — справжні пошуки не бувають передбачуваними, а якщо таке можливо, то це не пізнання нового, незнамого, чим Академія і має насамперед займатися, а рутинні дослідження, хоча вони і потрібні, бо без них жоден результат не може бути визнано безпомилковим. Але покажіть мені державного мужа, який з цим погодиться. Самоврядність Академії не до вподоби й більшості урядових чиновників та депутатів, однак це тема для іншого обговорення.

* * *

Я не ставив собі за мету з цифрами розібратися, що наразі являє собою українська наука (для цього раджу переглянути спеціальну брошуру⁷). Однак можу коротко на прикладі своєї роботи фізика-теоретика зауважити, що на початку «нульових» рівень теоретичної фізики в Україні не лише відповідав світовому, а й у деяких напрямках визначав його. Імена О.І. Ахієзера, В.Г. Бар'яхтара, М.М. Боголюбова, Д.В. Волкова, З.С. Грибникова, О.С. Давидова, Е.Й. Канера, А.М. Косевича, М.О. Кривоглаза, І.О. Кулика, І.М. Ліфшиця, О.С. Парасюка, С.І. Пекаря, С.В. Пелетмінського, Е.Й. Рашби, П.М. Томчука, П.І. Фоміна, І.Р. Юхновського та багатьох інших були відомі в усіх країнах, де розвивалася ця наука. Однак саме в цей період через те, що більшість провідних вчених виїхали за кордон на постійну роботу, теоретична фізика в Україні постраждала, мабуть, найбільше серед інших напрямів. А коли до них приєдналися активні вчені середнього віку, а згодом і талановита молодь, відплив набув масового характеру. Вітчизняну наукову сферу покинули фахівці, які фактично її уособлювали, що спричинило різке зниження рівня досліджень. Саме явище не було чимось новим — згадаймо для прикладу Івана Пулюя, Ігоря Сікорського, Олександра Смакулу, Степана Тимошенка, відсутність яких дещо послабляла нашу науку, але ніколи раніше від'їзд вчених не досягав та-

⁷ Писаренко Т.В., Куранда Т.К., Гаврис Т.В., Осадча А.Б., Мусіна Л.А., Тітаєвська Є.С., Коваленко О.В. *Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2021 році*. Київ: УкрІНТЕІ, 2022. <http://surl.li/guxta>

кого нищівного, практично смертельного для науки рівня, як тепер. Проте найголовніше і набагато трагічніше те, що від одностороннього руху за кордон здібної, креативної, ризикової молоді (адже їдуть найкращі) український генофонд зазнає непоправних втрат.

Втім, чи має хтось право засуджувати цих людей і серед них моїх колег, учнів? Звісно, ні. Вони звикли і хочуть працювати на найвищому рівні, чого у нас були фактично позбавлені, тому кожний як може шукає можливості для використання накопичених знань і досвіду. А от ті, хто з різних причин *alma mater* не покинули, опинилися в дуже скрутній ситуації — середній рівень річного доходу науковців впав до рівня грошей, які за радянських часів платили за переклад англійською однієї-двох статей, які цікавили західних вчених, щоб відстежувати отримані в СРСР результати. Можу помилятися, але навряд чи ця ситуація хвилювала МОН, оскільки жодних рішучих кроків для її змінення воно не зробило і, наскільки мені відомо, не планує робити.

Натомість були інші дії — створення численних робочих груп і комісій, яким доручали або скласти перелік актуальних напрямів розвитку науки, або розробити щось на кшталт інструкцій для більш продуктивної наукової праці, або підготувати анкету з питаннями для оцінювання НДІ⁸ тощо. Проте я не можу назвати серйозних або зрозумілих науковцям і викладачам пропозицій щодо можливих перетворень у науково-освітній сфері країни або того, що ми називаємо реформами, чим, вибачте, не пахнуло, якщо за них не прийняти такі ідеї, як припинення академічної самоврядності, відлучення вчених від інститутів та майна, як це зроблено в РФ, або безпосереднє підпорядкування МОН, тобто бажання керувати наукою ззовні. Про подібне «реформування» не хочеться навіть думати, а тим більше його обговорювати, оскільки до самої науки воно жодного стосунку не має.

Отже, своє 105-річчя Академія поки що зустрічає у вигляді практично тієї самої радян-

⁸ Див.: Галата С. Більше коштів — кращим. *Світ*. 2023. № 35-36. С. 3. <http://surl.li/lvqzd>

ської структури, з тими самими регулюючими правилами, які супроводжували діяльність наукового сектору України попередні 32 роки, хоча навколишнє реальне життя нашої незалежної держави вже абсолютно інше⁹.

* * *

Маю зауважити, що прагнення міністерства щось зробити з Академією фактично збіглося з початком його роботи під «вивіскою» МОН. Звісно, проєкти всіх подібних реформацій виникали не на порожньому місці і супроводжувалися офіційними нападками, які звучали з екранів ТБ і оприлюднювалися в ЗМІ, що буцімто Академія працює неефективно, на реформування не налаштована, зберігає архаїчну структуру і старе керівництво, має велику кількість пенсіонерів, про що вже йшлося вище. На такі звинувачення я завжди відповідав простою народною приказкою — *«якщо корову не годувати, молока не чекай»*, а тому вважав і вважаю ці випадки, як мінімум, кривдними, а якщо начистоту, аморальними. Проте формулювалися і більш «правдиві» претензії, хоча насправді вони з'явилися трохи раніше, в роки так званої горбачовської перебудови, але МОН взяло їх на озброєння, як-от: Академія не те щоб працює непродуктивно чи приносить мало користі економіці, але знизила рівень досліджень, публікаційна активність її співробітників низька, у провідних журналах вони друкуються мало, вагомих досягнень (наприклад, нобелівських премій) не мають, їхні результати фундаментального характеру мало цитуються у світі, та й взагалі в нинішньому

⁹ Насправді можна знайти і дещо знайоме — структура і стиль керівництва державою, якщо придивитися, залишилися по суті ті самі: Генеральний секретар став «іменуватися» президентом, який прекрасно облаштувався в будинку ЦК КПУ. І хоча президента обирає весь народ, але він не застрахований від помилки. Уряд теж перебуває там, де й раніше, і слухняно виконує тепер настанови першої особи та її офісу, які формально не відповідають за урядові дії, а якщо хтось проявить ініціативу, яка президенту здається неояльною до його персони, то втрапить місце роботи. Тому при семи президентах змінилося 16 прем'єр-міністрів і незліченна кількість міністрів.

вигляді Академію не можна вважати потрібною, тим більше, що на Заході майже вся наука сконцентрована в університетах, а ми саме туди (на Захід) і поспішаємо.

Не буду стверджувати, що все сказане про Академію є суцільною брехнею. Ні, але це здебільшого напівправа, з якою особливо складно боротися. Визнання Академії винною в усіх провалах нашої економічної та суспільної політики (а такі звинувачення лунають, зокрема у припиненні діяльності багатьох заснованих на високих технологіях виробництв — мікроелектронних, хімічних, приладобудівних та ін.) є абсолютно неприйнятним. І оцінює стан Академії те саме міністерство, хоча зазвичай це під силу лише вченим! Інакше кажучи, загальна оцінка Академії як інституції далеко не найвища, хоча те, що мінімум дві третини реальної української науки робиться в її установах, є незаперечним фактом. Саме тому, на мою думку, все мало б бути навпаки: потрібно дивуватися життєздатності Академії і дякувати її співробітникам за терплячість, а головне, роботу (іноді вельми успішну) в жахливих умовах нашого сьогодення. Чомусь мало хто згадує, що річне фінансування НАН України, у складі якої близько 150 установ, серед яких є і світові лідери, не перевищує річний бюджет середнього американського університету. Коментарі, як кажуть, зайві.

Ще одна поширена претензія міститься у твердженні, що Академія є державною структурою, перебуває на утриманні платників податків, а тому вони мають повне право через державні органи типу МОН скеровувати і контролювати її роботу, розподіляти кошти, зрештою, реформувати, а вона, мовляв, і завдання собі обирає сама, і державні кошти сама розподіляє (ганьба!), і сама ж себе перевіряє й оцінює¹⁰, — коротко кажучи, працює закрито, не дбаючи як слід про державу та її нагальні потреби, що неприпустимо.

¹⁰ Загальним питанням оцінювання присвячена стаття Б.А. Маліцького «Проблеми комплексного оцінювання наукового результату». *Вісник НАН України*. 2023. № 9. С. 24–36. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.09.024>

Академія, мушу визнати, виявилася не готовою до очної боротьби з цим потоком критики, а Борис Євгенович, якому належить ключова роль у її розбудові і який, без перебільшення, врятував Академію від доволі ймовірної загрози ліквідації або завдання непоправної шкоди (зокрема, різкого скорочення), рішучих кроків не робив (принаймні публічно), аби припинити незаслужений осуд його дітища. Тому те, що разом з ним мовчала і Академія, зрозуміти можна, хоча не впевнений, що можна виправдати.

Втративши ініціативу, Академія зникла з громадського життя, не висловлювала свою думку щодо різних подій поза її безпосередньою компетенцією, ставши невидимою, непомітною, коротше такою, яка, наприклад, не може насмілитися робити зауваження керівництву держави за його сумнівні рішення. Очевидно, сам Борис Євгенович вважав, що, як і в попередні часи, проблеми Академії надійніше розв'язувати у кабінетних домовленостях з «верхами». Тому мені не видається випадковим, що за такої поведінки престиж Академії у суспільстві поступово падав, її було відсунуто від державної системи прийняття рішень, а президент НАН України за посадою втратив статус члена уряду, хоча б з дорадчим голосом.

Я не обізнаний, тому не скажу, чи були спроби встановлення прямих зв'язків між Урядом і Академією, але пригадую історію такого самого протистояння в СРСР наприкінці 1920-х років, тобто приблизно 100 років тому. Воно дійшло до того, що вищі керівники, незадоволені роботою АН СРСР над питаннями наукового обґрунтування внутрішньої і зовнішньої політики країни, дали команду розпустити Академію і створити замість неї нову — пролетарську. Але академіки проявили мудрість, відступили, запросили до себе відомого партфункціонера Миколу Бухаріна і в дискусіях з ним знайшли задовільний для обох сторін спосіб виходу з кризи, чим і зберегли Академію.

* * *

Повертаючись до наших справ, не розкрию таємниці, якщо нагадаю, що на рубежі тисячоліть, коли все в країні хаотично змінювалося,

лунало чимало закликів до обрання нового президента Академії. Віктор Ющенко, вперше відвідавши її Загальні збори в статусі президента країни, саме з цього й розпочав своє завуальоване, але ясніше ясного за змістом, привітання. І я не можу сказати, що в Академії не було людей з президентськими амбіціями, але на той момент хиткої невизначеності жодний притомний член Академії й гадки не мав вчинити щось подібне, та й таке не мало б перспективи, бо всі ми щиро вірили, що в ній немає більш відомої, впливової, обізнаної у секретах керівництва і по-справжньому мудрої людини. Мені здається, що панівна тоді колективна точка зору правдиво і об'єктивно відображала наявну картину. Шукати ж наші помилки тепер і посипати голову попелом не лише не конструктивно, а й безглуздо — в минулому вже нічого не виправиш.

Наразі ситуація змінилася. Після відходу Бориса Євгеновича влітку 2020 р. Академія вже тієї ж осені на альтернативній основі обрала нового президента — фізика Анатолія Загороднього, програма якого була виваженою і продуманою, хоча принципових новацій не містила. Він, напевно, враховував, і це зрозуміло, що академічні люди, маючи життєвий досвід, до будь-яких змін ставляться недовірливо, а до різких — негативно. Так і сталося — він набрав голосів більше, ніж решта претендентів разом узяті.

Але зміни прийшли самі 24 лютого 2022 р. разом із широкомасштабною війною, на яку не очікувано перетворилися відносно локальні бойові дії на Донбасі, що тривали вже майже 8 років, без рішучого, на жаль, опору з нашого боку. Чого гріха таїти, Академія впродовж тих років також не демонструвала належної принципової поведінки. Як би не було, війна на новому етапі через її гібридність і явний *науково-технологічний* характер виявилася такою, яку людство раніше не вело, багато чого в ній визначається не кількісними, а якісними показниками армії і зброї. Останнє якраз і стало ластівкою, яка принесла сподівання, що в країні нарешті згадають про ще одного важливого учасника посилення її оборонної могутності. Як це не гірко визнавати, але сталося, як у відомому прислів'ї:

«Не було б щастя, та нещастя допомогло», хоча настільки руйнівна і знищуюча все живе і неживе війна є не нещастям, а справжньою масштабною трагедією цілого народу.

А в чому ж «щастя»? В тому, що виникла підозра, буцімто в головах наших можновладців щось нарешті перемкнулося. Адже до повномасштабної війни вони у своїх мареннях жили наче в якомусь «глобальному супермаркеті», де все — найновіші матеріали, будь-яке передове устаткування, високі технології тощо — можна та й простіше було купити і не морочити собі голову піклуванням про власне виробництво, аби не витратити ані зусиль, ані часу, ані грошей на розвиток вітчизняної науки, яка ще у довоєнний період втратила для них будь-яку цінність. Тепер, здавалося, вони схаменулися, а найбільш розумні почали усвідомлювати, що інноваційні технології реально ніхто не продасть, секретами виробництва ділитися не прийнято, сучасної зброї явно недостатньо навіть у провідних країнах, а отже, Україні потрібно негайно включитися у розв'язання доволі складного і комплексного питання *імпортозаміщення* і, аби не прославитися як країна-жебрак, створювати своє.

До того ж несподівано для багатьох сильних світу цього з'ясувалося, що якщо не все, то досить багато необхідного вміє і робить лише 105-річна Академія, яка невідомо як, але у вкрай несприятливих для досліджень умовах не втратила свої напрацьовані за роки вміння, що переконливо довела нещодавня виставка «НАН України — обороні».

В результаті сьогодні утворилася черга з очільників різних міністерств і відомств до президента НАН України А.Г. Загороднього з проханнями об'єднати зусилля, а краще підписати з ними відповідну офіційну угоду чи меморандум про співробітництво. І справді, зацікавленість у роботі Академії, її необхідність державі стали начебто очевидними. Саме такий висновок впливає з тих подій, які відбуваються останнім часом, що для Академії, звісно, дуже приємно. Проте є і неприємності — до 15 % наукового складу перемістилося за кордон і практично всі, кого знаю особисто,

непогано там влаштувалися не як біженці, а як кваліфіковані фахівці, тому питання, чи повернуться вони, належить до риторичних. Причому точної відповіді на нього часто не знають і самі ці вчені.

Водночас не хочу виглядати наївним, просуючи думку, що проблема взаємодії з владою закрыта і що всі визнають спроможності Академії у справі повоєнного відновлення України. Ні, повного порозуміння не досягнуто і далеко не всі перетворилися на прибічників або лобістів Академії. Як і раніше, її не запрошують до підготовки багатьох державних програм відбудови промисловості та інших сфер розвитку країни, до участі в їх виконанні, не так часто звертаються з проханням провести наукову експертизу тих чи інших рішень Уряду або проектів законів, які ухвалює Верховна Рада, не залучають до написання підручників для середніх шкіл, невизначеним залишається фінансування, брак якого гальмує і навіть може припинити роботу над критичними для нас проблемами оборонного, медичного, екологічного характеру.

Без сприяння і допомоги «верхів» тут явно не обійтися, і одним з їхніх представників могло б стати саме МОН, визнавши Академію справжньою, а не «призначеною» найвищою науковою інституцією в Україні, надавши їй певні свободи для *вільної* творчості, змінивши свій скепсис відносно неї на довіру. Тоді б Академія могла формувати програму фундаментальних досліджень і координувати її, здійснюючи науково-методичне керівництво всіма науковими установами країни — академічними, галузевими, університетами.

Як «компаньйонам» МОН і Академії було б до снаги розроблення науково обґрунтованих стратегій, створення дорожніх карт для багатьох актуальних напрямів розвитку держави, зокрема з квантових технологій, нових матеріалів, штучного інтелекту¹¹, енергетики,

¹¹ Про штучний інтелект дуже багато говорять, але справжніх проривів на цьому фронті поки що не видно. Вочевидь, вони попереду, але весь світ активно шукає його нові моделі. Досліджуються нейронні мережі, продуктивність яких у найближчі 10 років

космосу, мобільного зв'язку тощо, всього не назвеш. Головне, аби спільні дії, які я назвав би *політикою здорового глузду*, сприяли зростанню попиту з боку наших підприємств різних форм власності на результати фундаментальних і прикладних досліджень, які мають забезпечувати нові технологічні ланцюжки для виробництва сучасної продукції подвійного призначення. Передує в цьому процесі наука фундаментальна (академічна), а прикладна наука, спираючись на неї, створює технології з виходом на кінцеві вироби. Все це в Україні було зруйноване і потребує якнайшвидшого відтворення, причому прямо зараз, а не після війни, яка, на думку експертів, набуває, на жаль, затяжного характеру.

І хоча, боюся, я озвучив нездійсненну мрію, все ж хотілося б стати свідком того, як МОН погодиться з тим, що Академія самостійно, але узгоджено з ним, формує і координує насамперед фундаментальні пошукові дослідження, здійснює науково-методичне керівництво академічними інститутами та регіональними центрами, отримує від держави (а не вигадує сама) замовлення на необхідні для країни справи. Це, без сумніву, реально, адже Академія має надзвичайну і малодоступну іншим перевагу — можливість розгляду будь-якої проблеми в усіх її аспектах, комплексно, використовуючи для цього необхідних фахівців — від природничиків до, якщо постає необхідність, гуманітаріїв. І вона спроможна бути генератором нових ідей у питаннях незалежності України, зокрема у вирішенні продовольчих, екологічних проблем, питань біо- і кібербезпеки, поглиблення й утвердження української ідентичності тощо.

При цьому МОН як урядова інстанція могло б ініціювати підвищення фінансової підтримки Академії. Упродовж багатьох років бюджету НАН України ледь вистачає на заробітну плату, та й то неповну, на що йде близько 85 %.

має збільшитися в 100 тис. разів, триває робота над новими, більш потужними і швидкодіючими процесорами. Саме таких досягнень очікують від досліджень штучного інтелекту, і Академія не має права пасти в них задніх.

На 15 %, які залишаються на науку, навряд чи можна зробити щось суттєве, насамперед придбати нове обладнання чи з'їздити на міжнародну конференцію. Законодавчо все це ніби не заборонено, але вимагає спеціальних важкодоступних дозволів. Не кажучи вже про понівечену рашистами наукову інфраструктуру великої кількості інститутів у Харкові, Дніпрі, Одесі, Сумах, без відновлення якої просування вперед теж не здійснити. Окремої і неабиякої уваги потребує повернення до життя мікроелектронних виробництв, яких уже практично не залишилося в Україні, оскільки саме ця продукція найбільшою мірою визначає рівень обороноздатності будь-якої країни¹². Проблема з мікроелектронною галуззю вже постала як нагальна і буде такою і в повоєнний період.

* * *

На завершення зазначу, що висловлені міркування були нав'язані 105-ю річницею від дня заснування нашої Академії. Багато загальних слів сказано щодо її реформування, але далеко не все залежить від нас. Передовсім тому, що процес реформування Академії має дві складові, які я умовно означую як «зовнішню» і «внутрішню». До першої я відношу низку заходів, які посилюють позиції Академії, якою б вона не була, серед інших державних органів так, щоб вона мала більший вплив на різні сфери життя в Україні, консолідувала науково обґрунтовані зусилля для позитивних соціальних зрушень. Досі таких офіційних повноважень і обов'язків Академія не мала і не має через явну хибне ставлення до неї в державі. В такому реформуванні ми є скоріше об'єктом, а не суб'єктом, і наша вага свідомо буде обмежуватися. Ситуація з другою складовою зворотна і стосується реформування самої Академії як незалежної самоврядної структури, в якій основною є творча діяльність, що має дещо інші принципи організації і потребує специфічних умов, аби бути продуктивною.

¹² Мельник В.П. Щодо відновлення напівпровідникової галузі в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник НАН України*. 2023. № 11. С. 81–86. <https://doi.org/10.15407/visn2023.11.081>

Не виключаю, саме тому питання про реформування Академії стоїть окремо, і коли починаєш розглядати цю проблему предметно, воно виявляється надзвичайно непростою справою, оскільки демократичні, а не адміністративні методи керування Академією весь час наштовхуються на необхідність консенсусу між усіма зацікавленими сторонами. Мабуть, через це, попри м'який «зворотний» тиск президента, і не знайшли підтримки запропоновані Відділенням фізики і астрономії НАН України пропозиції щодо перетворення все ще закритого «ручного» розподілу бюджетних коштів (який спирається, як говорять, на досягнуте раніше, часто ще в АН УРСР), а також стосовно оптимізації академічної структури.

Спонтанно такі метаморфози, як правило, не стаються, і мені здається, що для їх здійснення необхідні дві умови: 1) чітке розуміння, що є слабкою і несучасною ланкою, яка не відповідає нормам незалежної держави, а залишилася від устрою з однопартійною системою і нав'язаними кожному громадянину певними поглядами; 2) наявність політичної волі. Перша умова по суті уособлює структуру і розподіл коштів в Академії, а другої явно бракує, коли йдеться про дії. При цьому не менш як 75–80 % наукової частини Академії і практично вся її Президія вважають, що зміни не на часі, бо війна, і будь-які перемири привнесуть хаос у більш-менш стабільну роботу, яка тільки-но почала викликати інтерес з боку різних держструктур, підприємств і компаній. Проте, на мою думку, за яку можу вибачитися, такий опір з боку Академії, її занадто твердий консерватизм стосовно навіть необхідних змін не свідчить на її користь.

Безумовно, розподіл грошей має бути прозорим, зрозумілим, стимулюючим і гнучким, ураховувати якісні показники діяльності кожної установи, аби її співробітники мали уявлення, на що слід спрямовувати зусилля для отримання більшого фінансування (саме такі цілі, а не вигідність фізікам або астрономам ставила перед собою комісія ВФА). Структура також має бути оптимальною, а не такою, де є відділення з 2–3 установами або головний інститут, який

свого часу великодушно відпустив у вільне плавання пару-трійку своїх відділів, які перетворилися на окремі юридичні особи. Зараз в Академії понад 150 установ, і тепер постає питання про зменшення їх кількості.

Прибічники зміни структури вивчають досвід академій різних країн і часто наводять приклад Польської академії, яка після розпаду Варшавського блоку потрапила в страшенну скруту, але втрималася, зазнала деяких серйозних перетворень і наразі є шанованою і знаною у Європі.

Я ж хотів би навести приклад Академії наук Китаю, яку було організовано лише в 1949 р., тобто вона може вважатися середнього віку порівняно з нашою¹³. Насамперед мене зацікавили не її фінансові можливості, розмір яких, навіть нормований, є для нас недосяжним, а високоповажне і шанобливе ставлення до неї владних кіл. Тому вважати її щедрою підтримку досягненням самої Академії я б не став і, навпаки, великі успіхи АН Китаю відніс би саме до заслуг його керівництва. А от деякі інші її статутні позиції, як на мене, є такими, про які варто сказати. Так, вона не має (як, до речі, і всі «старі» академії) і ніколи не мала членів-кореспондентів, за що я не втомлююся агітувати вже десь два роки, проте ніхто не чує і не хоче визнавати, що «напівчленство» — це лише совковий спадок, який нагадує практику річного випробувального терміну для кандидатів у члени компартії, тобто осіб, які виявили бажання стати комуністами¹⁴.

¹³ Найстаршими у світі академіями є Лондонське королівське товариство, якому 360 років, Інститут Франції — 230 років і НАН США — 160 років. Додам, що вони фінансуються: у першому випадку — державою через державні замовлення і спонсорів, у другому — державою, і у третьому — державою (на 85 %) разом з благодійними фондами (див.: Грачев О.А., Хоревин В.И. *Академическая наука стран мира*. Киев: Феникс, 2020).

¹⁴ Чистота викладу вимагає зробити пояснення щодо членів-кореспондентів, які насправді були ще в Петербурзькій академії, і єдине, чим відрізнялися від академіків, — це звітування перед колегами і керівництвом листуванням, а не очними виступами. Статус усіх членів був однаковий! Цікаво, що в

Доречно, гадаю, навести і такі числові показники: в Китаї на початок цього року працювало 820 членів Академії, число яких не визначене, тобто не лімітується; 114 установ і 71 тис. наукових працівників (для порівняння: у нас не більше 600 членів Академії (200 академіків і 400 членів-кореспондентів), 150 установ і приблизно 13 тис. науковців). Але абсолютні цифри мало про що свідчать, тому розглянемо нормовані показники: в Китаї 1 член академії припадає на 1,2 млн жителів, в Україні — на 50 тис., відповідно, за «китайською нормою» мало б бути не більш як 25 членів академії. Тобто або у них мало академіків, або у нас 20-кратний «перебір», хоча сказати, що їхня наука поступається нашій, було б нечесним. В АН Китаю 61 тис. аспірантів (у нас на порядок менше), три університети і від початку створення було лише 5 відділень:

- Відділення математичних наук;
- Відділення фізичних наук;
- Відділення хімічних наук;
- Відділення наук про Землю;
- Відділення технічних наук.

Зауважу, що АН КНР, про яку йдеться, є найвищою в країні науковою організацією в галузі природничих наук, оскільки є ще набагато менша (4,2 тис. працівників) окрема Академія суспільних наук. Однак у 2020 р. після обрання новим президентом фізика Хоу Цзяньго було проведено реорганізацію (як вважається, осучаснення) структури АН КНР, і тепер вона набула незвичного вигляду з точки зору «об'єднання» наук:

нашій Академії перші шість щорічних виборів у 1918–1923 рр. були виключно академічними і лише у 1924 р., коли радянський режим став всемогутнім, виборні процедури отримали логічну для нього «малесеньку» поправку — разом з академіками оголошували вибори і членів-кореспондентів, які не листувалися з Академією, натомість одразу отримували статус, нижчий за статус дійсних членів, що збереглося й до наших днів, коли ми можемо і маємо щось змінити, обираючи лише її повноправних членів. Звісно, не шляхом перейменування звань нинішніх членів-кореспондентів, а не оголошуючи на наступних виборах відповідних вакансій. При цьому вони за бажанням, безумовно, мають право балотуватися, як і інші претенденти.

- Відділення фізико-математичних наук;
- Відділення хімічних наук;
- Відділення наук про життя і медицини;
- Відділення інформаційно-технологічних наук;
- Відділення наук про Землю;
- Відділення технічних наук;
- Відділення технічних і інженерних наук.

Не відаю, як це вдалося зробити так скоро, не виключаю адміністративного втручання, але для нас це все одно має бути певним закидом, бо швидкість наших дій набагато менша. Китайці об'єднали математиків з фізиками, зберігши хіміків і дослідження Землі, виокремили розвиток ІТ та наук про життя, які раніше були в хімічному відділенні, тобто збільшили кількість відділень. Я не маю на увазі, що китайські колеги праві, але як приклад таке формування відділень може бути цікавим.

Не скажу також, як розподіляються кошти, проте наведу інформацію щодо питання, яке у нас жваво обговорюється, що члени АН КНР отримують стипендію, розмір якої більш ніж пристойний порівняно, скажімо, із середнім доходом у Китаї (у нас вона близько 5 тис. грн для академіків і 3,5 тис. грн для членів-кореспондентів за середньої зарплати в країні приблизно 16 тис. грн). Проблеми в цьому не бачу, і по суті немає про що говорити, оскільки наврод чи стипендія у нас відіграє роль стимулу чи породжує бажання бути обраним в Академію, а скоріше, є даниною традиції.

З цих змін можна було б почати. Проте мені здається, що є проблема, причому принципова, яку Академія також мала б підняти, більше того, відіграти ключову роль у її вирішенні, — маю на увазі розширення і поглиблення *української ідентичності* через максимальне віддалення України від Росії на рівні менталітету українців, а не за географією, зрозуміло. Хотілося б, щоб ми якомога швидше позбавлялися російських наративів, їхнього імперського ставлення до інших країн і народів, наших уявлень, що росіяни в чомусь кращі за нас, розумніші, вправніші, вірили б у силу права, а не в право сили. Можливо, це не моя парафія, але бачу, що Академія тут багато чого могла б

зробити або ініціювати. Наприклад, написати невикривлену, тобто під нашим кутом зору, історію Росії (ідею підказав член-кореспондент А.М. Негрійко), внести пропозицію щодо поступового переходу на латиницю, хоча вже чую заперечення, що кирилиця ніби не є російським винаходом, але, на мою думку, здійснення з міркувань доцільності такої акції також сприяло б украї бажаному розриву. Нарешті, з цієї ж точки зору обґрунтувати заміну залізничних колій з радянською відстанню між рейками на нові — з європейською.

Гадаю, через надто тривожну ситуацію, яка наразі склалася в нашій країні, «святкова», як припускав, стаття вийшла надто серйозною і задовгою. Думав щось пояснити, про щось попередити. Важко сказати, чи почують у МОН пропозиції щодо нашої з ним когерентної роботи на кшталт АН СРСР і ДКНТ, але у всякому разі слід намагатися хоч якось донести до свідомості і влади, і пересічних громадян, що Академія, нехай не ідеальна, з серйозними проблемами, але в межах можливого працює і, безумовно, отримує результати, зокрема й ті, які Україні конче потрібні. Як зауважив Ярослав Степанович Яцків, Академія — це «курка, яка несе золоті яйця». Нехай це образне перебільшення, але мораль проста — не треба її знищувати, вона має продовжувати свою справу.

На моє переконання, останні 32 роки довели необхідність зменшити свербіж «зовнішнього» реформування, яке за повної відсутності уваги до науки та її справжніх проблем, а також при мізерному фінансуванні поставило Академію на грань майже повного краху. Я б пропонував хоча б на короткий час залишити її в спокої, надавши можливість вільно працювати, бо вчені мають бути розкутими у своїй творчості, позбавленими цілевказівок людей, які мало що в науці розуміють. Тільки самі вчені спроможні визначити, що в науці актуально, а що ні. Звісно, не без допомоги держави.

При цьому в мене немає жодного сумніву, що, як і всі українці, вчені мають колосальну мотивацію робити все залежне від них, аби наблизити Перемогу над брутальними потворами, які прийшли нас нищити. Академія готова сумлінно займатися оборонними, медичними, екологічними та багатьма іншими нагальними проблемами країни, не забуваючи при цьому і про фундаментальну науку, яка також потребує відродження і без якої ніякі застосування неможливі.

Вітаю всіх моїх колег з річницею Академії і сподіваюся, що для відродження науки в Україні не знадобиться ще 105 років. Вірю, що не за горами часи, коли гасло «*Слава Академії!*» стане так само популярним, як і «*Слава Україні!*».

Vadim M. Loktev

Bogolyubov Institute for Theoretical Physics National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0673-4174>

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES IS 105!

Non-holiday thoughts

In the article, the author makes an attempt, without using "rose-colored glasses", to frankly assess the likely causes of the situation in which the scientific and educational sphere of Ukraine has found itself in recent decades. On the example of the highest self-governing scientific organization of Ukraine — the National Academy of Sciences, the gradual change in the attitude of the top leaders of the state towards science and scientists is traced, and thoughts regarding possible measures to restore the level of scientific research are given.

Cite this article: Loktev V.M. The National Academy of Sciences is 105! Non-holiday thoughts. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (11): 18–31. <https://doi.org/10.15407/visn2023.11.018>